

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsyati Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H–1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
159. évfolyam (2025) 1. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János, Szakály Sándor,
Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Marosi Zsófia

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate

www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK A KÖZÉPKORRÓL

<i>Bácsatyai Dániel</i> : Követek és követjárások az Árpád-korban	5
<i>Hegyi Géza</i> : Miből szedtek tizedet a középkorban? Magyarországi körkép erdélyi fókusszal és nyugat-európai kitekintéssel	63
<i>Pálosfalvi Tamás</i> : A barátság felbonthatatlan köteléke. A késő középkori politikai szövetségekről	113

KÖZLEMÉNY

<i>Frojimovics Kinga – Kovács Éva</i> : Közös harc, megosztó emlékezet. Diplomaták és zsidó embermentők Budapesten (1944–1945)	171
---	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

Mikó Gábor (közéteszi): Egy levéltár régmúltja. A Zarka család középkori okiratai (<i>Csermelyi József</i>)	195
<i>Tóth Ferenc</i> : Huszárok, határok, családok. A franciaországi magyar katonai emigráció az <i>ancien régime</i> korában (1692–1789) (<i>Molnár Attila</i>)	197
Novák Attila (szerk.): Többes kötésben. Magyar-zsidó múltak és égtájak / Multiple Binds. Hungarian Jewish Pasts and Landscapes (<i>Bányai Viktória</i>)	200
<i>A. Sajti Enikő</i> : „Kis Bácskából süvít a szél...” Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947 (<i>Déavári Zoltán</i>)	202
<i>B. Kádár Zsuzsanna</i> : Kéthly Anna (<i>Pető Andrea</i>)	205
<i>Wettstein Domonkos</i> : Balatoni építészet. Stratégiakeresés a huszadik században (<i>Horváth Gergely Krisztián</i>)	208

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	213
-----------------------------	-----

TÖBBES KÖTÉSSEN

Magyar-zsidó múltak és égtájak

Szerk. Novák Attila

Ludovika Egyetemi Kiadó, Bp. 2023. 436 oldal
(elektronikus PDF és ePub)

Egy megkészt vagy talán csak lassan elkészült tanulmánykötetben tette közzé a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézete a 2018-ban azonos címmel megtartott konferenciája gazdag anyagát, tizenkét magyarul és angol fordításban is olvasható írást. Egy szempontból mindenképp megkészt a kötet: az egyik szerző, Gerő András már nem élte meg az elkészültét. A szövegek egy része – terjedelmüket tekintve – csupán az egykori előadások írott, hivatkozásokkal ellátott (sőt egy esetben hivatkozások nélküli) változatai, míg mások, például Turán Tamás és Hatos Pál komoly tanulmánnyá fejlesztették tovább munkájukat. Gerő András laza füzért alkotó gondolatai, illetve Borsi-Kálmán Béla emlékei műfaj szempontjából elkülönülnek a többitől. Mindez ad némi egyenletlenségérzést az olvasás során. Valódi olvasást zavaró körülmény ugyanakkor, hogy viszonylag sok tördelési hiba maradt a kötetben, már rögtön a tartalomjegyzékben is.

A tanulmányok sorrendje is szorosan követi az egykori konferenciaprogramot azon két előadó kivételével, akik nem publikáltak a kötetben. Ugyanakkor bekerült a kiadványba Jablonczay Tímea tanulmánya, így legalább a kötet szerzői között van női kutató is, ha már a konferencián egyáltalán nem volt. Jablonczay témájával is – a Szenes Erzsi írásából kirajzolódó többes kulturális kötődést és komplex identitásmintázatokat elemzi – női szempontot hoz be, amely Magyarországon ritkán áll a zsidó identitáskutatások középpontjában, jelen kötetben is az egyetlen. Pedig ma is érvényes vallásjogi elv, hogy az zsidó, akinek az anyja zsidó; vagyis egyáltalán nem mellékes kérdés a nők „továbbörökíthető” zsidósága, és nem csupán genetikai értelemben, hanem önazonosságként, kötődésként, vállalásként.

A szerkesztő, Novák Attila, aki a Molnár Tamás Kutatóintézet (Nemzeti Közszolgálati Egyetem) és a Goldziher Ignác Zsidó Történeti és Kulturális Kutatóintézet munkatársa, a bevezetőben visszautal a kerekén tíz évvel korábban, 2013-ban megjelent *Kisebbség és többség között* című tanulmánykötetre, amelyet – szintén egy konferencia anyagából – Hatos Pállal közösen szerkesztettek. A két kötet között nemcsak a szerkesztők és egyes szerzők személyében van átfedés, hanem a kérdésfelvetések, a vizsgált jelenségek terén is. Novák ezt az alábbiak szerint foglalja össze, egyben kérve, hogy ebben a szellemben olvassuk az írásokat: „Az általunk képviselt gondolkodásmód a jelen időben is zajló magyar-zsidó történelmet a maga kontinuitásában és egyben teljes hagyományában szemléli, ahol a nagy történelmi katalizmak is e folyamatosság borzalmas, ámde a saját történelemben szervesen illeszkedő részét alkotják. Másrészt pedig ebben a paradigmában a magyar, zsidó/magyar-zsidó közösségi, nemzeti, a magyarországi és az izraeli nemzetállami tapasztalatok egy közös összefüggérendszer részeivé válnak; anyaország, határon túliak és diaszpóra, kisebbség és többség viszonyát lehet vizsgálni e keretben, ahol is egymást átfedve és kiegészítve is szemléljük azt a történelmi és társadalmi valóságot, amelyet zsidók és nem zsidók létrehozhattak – saját hagyományaik alapján, egymással kölcsönhatásban – tájainkon.” (11.) A kötet címe is ezen szempontrendszer sokféleségét sűríti magába: a plurális identitásformák, a területi különbözőségek, a párhuzamos történelmek megjelenítését.

Még a szerkesztői előszónak a teljes zsidó hagyomány kontinuitását feltételező megközelítése tükrében is meglepő egy ókoros szerző fogalmi keretével nyitni az alapvetően 20. századi fókuszú magyar zsidó történelmi munkát. Azonban Buzási Gábor tanulmánya meggyőzi az olvasót, hogy releváns elméleti szempontokat, megfontolásra méltó párhuzamokat kaphat

a késő ókori zsidó történelemből az identitásválasztások, a kisebbségi közösségek önfenntartó stratégiái vagy a központ megváltozásával a szülőföldjén diaszpórába kerülő közösségek összetett problematikájában is.

A tanulmányok sorában leghangsúlyosabb témaként – a tanulmányok fele foglalkozik vele egészében vagy részben – a trianoni utódállamokhoz került területeken élő zsidó közösségek története jelenik meg mint a többszörös kisebbségi helyzet, a többes kötés „tankönyvi” esetei. Ennek a korábban valóban elhanyagolt témának az utóbbi 25–30 évben bőséges szakirodalma született, amire építhetnek az újabb kutatások új források bevonásával vagy új kérdések megfogalmazásával. Ezekről valamelyest eltér Szalai Miklós nagy időintervallumot átfogó összefoglalása a kárpátaljai zsidóságról, kiemelten az ultraortodox irányzat szerepéről a térség szellemi arculatának kialakításában. Szalai egy közérthető és pontos áttekintést ad, azonban számottevő új eredmények nélkül.

A korábban is ismert források – esetében épületek – alapján megfogalmazott új kérdések remek példája Klein Rudolf tanulmánya, amely a két világháború között megépült öt szlovénországi és kilenc magyarországi zsinagóga összehasonlítását végzi el a láthatóság, városképi hangsúlyosság (*prominencia*) szempontjából. A szerző arra a megállapításra jut, hogy míg Csehszlovákiában többségében városképileg jelentős épületek születtek ebben az időszakban (például Zsolnán, Losoncon, Kassán), addig a magyarországi új zsinagógákat a mérsékelt városi láthatóságú (Nagykőrös, Budapest: Hősök temploma, Nyíregyháza) vagy a rejtett (például a budapesti Páva utca, Hegedűs Gyula utca) kategóriába kell sorolni. Ez utóbbi kategória az utcáról nem vagy alig látható épületeket jelenti, mintegy visszalépve ahhoz az állapothoz, ami a zsidóság jogi emancipációja előtti időszakban volt jellemző. Vagyis az épületek városképi súlya ebben az időszakban is pontosan jelzi a zsidó közösségek társadalmi helyzetének mind pozitív, mind negatív irányú változását. Abban ugyanakkor téved Klein, hogy példátlan lett volna Csehszlovákia intézkedése, amivel a zsidóságot vallás mellett nemzetiségnek is nyilvánította. Ez a többi utódállamban is így történt.

A korábban feltáratlan vagy feldolgozatlan források bevonására példaként említhetjük Glässer Norbert tanulmányát, amelyben budapesti, magyar nyelvű zsidó felekezeti sajtótermékeknek a határon túli zsidó életvilágokról szóló híradásait elemzi. Borsi-Kálmán Béla pedig maga a forrás létrehozója, mivel saját, személyes hangú emlékezését osztja meg kutatóhoz illő reflektáltsággal a már holokausz utáni Szinéváralján, a zsidó negyedben nem zsidóként töltött gyerekkorról, és arról, hogy mindezek a tapasztalatok hogyan alakítottak ki benne egyfajta „másodlagos zsidó tudatot” (255.).

A diaszpóralétben felmerülő lojalitáskonfliktusok legkiélezettebb kérdését vizsgálja Turán Tamás: a katonai szolgálat, sőt a tényleges frontszolgálat hazafias kötelességének és a hittestvérek egymás elleni háborúzása vallási tilalmának összeütközését az első világháború időszakában. A tanulmány alapjául két Magyarországon megjelent, héber nyelvű rabbinikus folyóirat világháborús évfolyamai, magyarországi ortodox rabbik ott közzétett állásfoglalásai szolgálnak. Ennek a nyelvismereten túl komoly rabbinikus háttérismereteket is igénylő forráscsoportnak a bekapcsolása a tudományos diskurzusba, az ortodox zsidóság gyakran elsikkadó szempontjainak „láthatóvá” tétele jelentős hozzájárulás a magyarországi zsidóság első világháborús történetéhez.

A kötet másik tematikai csomópontja a szentföldi/izraeli kapcsolatok, az ottani magyar ajkú közösség történetének néhány vonatkozása, melyeket ritkán tárgyalnak a magyar zsidó történelem integráns részeként, pedig Jablonczay Tímea, Novák Attila és Olosz Levente írásai meggyőzőek ennek a felfogásnak a létjogosultságát illetően. Novák Attila egy 1996-os tanulmányának továbbfejlesztett, bővített változatában az 1930-as évek második felének ismeretlen külpolitikai tárgyalásait, Magyarország és a nemzetközi cionista szervezetek közötti „érdek-

közösségen” alapuló, a Népszövetség és az európai kisebbségvédelmi rendszer keretében zajló együttműködést mutatja be. Olosz Levente a szentföldi/izraeli magyar ajkúak érdekképviseleti, önszervező szervezeteinek történetét tekinti át a 19. század utolsó harmadától az 1960-as évekig. Fókuszba állítja egyfelől a világosan jelentkező igényt a magyar kulturális és közösségi életre, másfelől a többféle törésvonal mentén mutatkozó szervezeti széttagoltságot. A különállás származási terület szerinti jellegére Olosz inkább csak utalni tud munkájában, azonban a kötet más tanulmányaiból az olvasó számára kirajzolódnak ennek a rivalizálásnak a Kárpát-medencébe visszanyúló gyökerei.

Utoljára hagytam Hatos Pál Ravasz Lászlóról szóló írásának tárgyalását. Az elkülönítés semmiképp sem a jól felépített és szemléletes idézetekkel gazdagon illusztrált tanulmány érdemeinek hiányát, hanem a nézőpont különbségét jelzi. Ez esetben nem a magyar zsidókról van szó: Hatos a jelentős politikai súllyal rendelkező református püspököknek, illetve tágabban a református egyháznak a zsidósághoz való viszonyát mutatja be a két világháború közötti, a háború alatti, valamint közvetlenül a háború utáni időszak vonatkozásában világosan rámutatva mindennek máig ható, romboló következményeire is.

A kötet terjedelmének a felét a tanulmányok angol fordítása teszi ki a szerkesztői reménnyel, illetve egyre erőteljesebb intézményi elvárással, hogy a kutatási eredmények eljussanak magyarul nem olvasó érdeklődőkhöz is. Érdemes ugyanakkor szemügyre vennünk, hogy a szerzők maguk milyen módon és mértékben igyekeznek szakmai dialógusba kezdeni témáikhoz szorosabban-lazábban kapcsolódó izraeli vagy szomszéd országokbeli kutatókkal és az ő eredményeikkel. Felemás a kép: angol szakirodalmat minden szerző használ, de román, szlovák, ukrán vagy ivrit szakirodalom csekély számban fordul elő. A különbségek természetesen a témák jellegének és feldolgozottságának különbségéből is következnek, nem lehet valamiféle nyelvi kvótát számonkérni, mindössze a párbeszédre való törekvést.

Az akadémiai világban tevékenykedők előtt jól ismert, hogy mennyi idő- és energiáfordítással jár egy konferencia megszervezése, illetve egy tanulmánykötet szerkesztése, létrehozása. Így csak óvatos óhajként fogalmazom meg, hogy örülnénk, ha nem kellene újabb tíz évet várni a folytatásra.

Bányai Viktória

A. Sajti Enikő

„KIS BÁCSKÁBÓL SŰVÍT A SZÉL...”

Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947

Kronosz Kiadó, Pécs 2023. 399 oldal

A. Sajti Enikő évtizedek óta értő kézzel tárja fel a közéletben, de a történelemtudományban is részben perifériális jelentőségüként kezelt történelmi Délvidék történetét. Legújabb kötetében is az általa kutató dokumentumok, valamint a releváns szakirodalom segítségével törekszik a történelmet „kiszabadítani” a sokszor önnön béklyóiba zárt kereteiből, s az ok-okozati összefüggések feltárása révén egy dinamikus, egyéni és kollektív tragédiák sokaságát felvonultatott kort, a Délvidék 20. századi, eseményekben és fordulatokban bővelkedő időszakát megismertetni olvasóival.

A bő egy évtized alatt íródott, a pécsi Kronosz Kiadó gondozásában napvilágot látott kiadvány alap kutatásokon nyugszik, és összesen 18, többségében már publikált tanulmányt fog ka-